

מדינה יהודית, פמיניסטית ודמוקרטית: על שלושה ספרים פמיניסטיים

צבי טריגר*

רשימה זו עוסקת בשלושה ספרים פמיניסטיים שהתפרסמו לאחרונה בארץ: ספרה של נויה רימלט, "הפמיניזם המשפטי מתיאוריה למעשה" (2010), ספרה של סילביה פוגל-ביזאוי, "דמוקרטיה ופמיניזם" (2011) והקובץ (בשני כרכים) "מגדר בישראל" בעריכת מרגלית שילה וגדעון כ"ץ (2011). בעקבות מאמרה של פרופ' גיליגן בכרך זה, אטען ברשימה זו ששלושת הספרים הללו מדגימים כיצד מחקר פמיניסטי מחויב לא רק להרחבת הדעת ולקידום החשיבה המדעית, אלא גם לשינוי חברתי. שאלת ה"מהיכן" ששואלת גיליגן במאמרה חייבת להישאל כדי שניתן יהיה לדמיין את ה"לאן" ולתכננו. זאת, משום שהסדר הפטריארכלי ויציבותו לאורך אלפי שנים ובתרבויות כה רבות וכה שונות זו מזו מושקע בהשקחת ה"מהיכן" וביצירת הרושם שהוא המצב הטבעי מקדמת דנא והיחידי האפשרי

א. על ספרה של נויה רימלט, "הפמיניזם המשפטי מתיאוריה למעשה".
ב. על ספרה של סילביה פוגל-ביזאוי, "דמוקרטיה ופמיניזם". ג. על הקובץ "מגדר בישראל".

"מהיכן אנו באות/ים ולאן אנו הולכות/ים", שאלה קרול גיליגן בפתח כרך זה. בחודשים האחרונים הופיעו כמה וכמה ספרים שעוסקים בשתי השאלות הללו גם יחד. ברשימה זו אדון בשלושה מבין הספרים הללו: ספרה של נויה רימלט, "הפמיניזם המשפטי מתיאוריה למעשה"¹, ספרה של סילביה פוגל-ביזאוי, "דמוקרטיה ופמיניזם"², והקובץ (בשני כרכים)

* מרצה בכיר, בית הספר למשפטים ע"ש חיים שטריקס, המסלול האקדמי של המכללה למינהל.
1 נויה רימלט הפמיניזם המשפטי מתיאוריה למעשה: המאבק לשוויון בין המינים בישראל ובארצות הברית (2010).
2 סילביה פוגל-ביזאוי דמוקרטיה ופמיניזם: מגדר, אזרחות וזכויות אדם (2011).

"מגדר בישראל" בעריכת מרגלית שילה וגדעון כ"ץ³. שלושת הספרים הללו מדגימים כי העיסוק בתאוריה הפמיניסטית ובמחקר פמיניסטי מעצם טבעו מחייב עיסוק הן בשאלת ה"מהיכן" והן בשאלת ה"לאן".

מחקר פמיניסטי מחויב לא רק להרחבת הדעת ולקידום החשיבה המדעית (משימות חשובות בפני עצמן), אלא גם לשינוי חברתי. שאלת ה"מהיכן" חייבת להישאל, כדי שניתן יהיה לדמיין את ה"לאן" ולתכננו. זאת, משום שהסדר הפטריארכלי ויציבותו מעוררת ההשתאות לאורך אלפי שנים ובתרבויות כה רבות וכה שונות זו מזו מושקעים בהשקחת ה"מהיכן" וביצירת הרושם שזהו המצב הטבעי מקדמת דנא והיחידי האפשרי. אין זה מפתיע אפוא שהממד ההיסטורי משותף למחקרים פמיניסטיים רבים, גם כאלה שנכתבים בידי מי שאינם היסטוריונים. ערעור על הטבעיות של הסדר הפטריארכלי, הצבעה על הבחירות המודעות שנעשו לאורך הדרך (להבדיל מציות פסיבי ל"מסורת") וחשיפת הממד האידאולוגי, מחייבים מחקר היסטורי והתחקות אחר התפתחותם של תהליכים שהביאו אותנו לאן שהביאו.

א. על ספרה של נויה רימלט, "הפמיניזם המשפטי מתיאוריה למעשה"

ספרה של נויה רימלט, מרצה בכירה בפקולטה למשפטים באוניברסיטת חיפה, בוחן את מידת האפקטיביות של המשפט ככלי לקידום השוויון בין המינים. הוא מנסה ללמוד מהלקח האמריקני והישראלי גם יחד, תוך שהוא סוקר ומנתח את שורשיו של הפמיניזם המשפטי הישראלי, הנטועים עמוק בפמיניזם המשפטי האמריקני.

חלקו הראשון של הספר עוסק בפמיניזם האמריקני, והוא פותח בתיאור עלייתו של הפמיניזם הליברלי ובמאבקים לשוויון שהרגישויות הפמיניסטיות ליברליות סימנו כחשובים: הפליה במקום העבודה, הפליה בשל היריון, הזכות להפלה ושאלת התיקון לחוקה בדבר שוויון זכויות (The Equal Rights Amendment, הידוע גם כ-ERA)⁴. לאחר הצגת הפמיניזם הליברלי, הישגיו וחסרונותיו, עוברת רימלט לדון בפמיניזם התרבותי (המכונה גם פמיניזם של שונות)⁵. הפרק השלישי של הספר עוסק בפמיניזם הרדיקלי

3 מגדר בישראל: מחקרים חדשים על מגדר ביישוב ובמדינה (מרגלית שילה וגדעון כ"ץ עורכים, 2011). קובץ מאמרים נוסף שראה אור בסוף שנת 2010 ושלא ייסקר כאן הוא הקובץ חוקה אחת ומשפט אחד לאיש ולאשה: נשים, זכויות ומשפט בתקופת המנדט (אייל כתבן, מרגלית שילה ורות הלפרין-קדרי עורכים, 2010).

4 רימלט, לעיל ה"ש 1, בעמ' 16–57.

5 שם, בעמ' 59–89.

מדינה יהודית, פמיניסטית ודמוקרטית: על שלושה ספרים פמיניסטיים

האמריקני⁶. הסקירה שרימלט מציעה בפרקים אלה היא המקיפה והמעמיקה ביותר שקיימת בשפה העברית. רימלט מנתחת בבהירות ובשיטתיות את ההיסטוריה של כל אחד מהזרמים של התנועה הפמיניסטית ואת מאפייניו.

בחלקו השני של הספר רימלט מציעה מיפוי מקיף וביקורתי של המאבק הפמיניסטי בישראל מאז הקמת המדינה ועד היום. היא ממפה הן את התקופות השונות במאבק ומאפייניהן והן את נושאי המאבק, ומתמקדת במושגים השונים של שוויון ששימשו הן את מי שדחפו לרפורמות והן את הממסד הישראלי: הכנסת, הממשלה ובתי המשפט.

רימלט מזכירה שמימיו הראשונים, הילך הפמיניזם הישראלי על חבל דק שבין המציאות למיתוס: מציאות ההפליה נגד נשים אל מול מיתוס השוויון שלכאורה אפיין את הציונות מראשיתה⁷. מיתוס השוויון המגדרי הופרך על ידי ארגוני נשים כבר בזמן אמת, עוד בשנים שלפני קום המדינה⁸. בעשורים האחרונים מיתוס השוויון ותפקידו ביצירת התדמית השוויונית של המדינה נדון במחקרים רבים; המחקר הפמיניסטי הראה שרבות מהזכויות שנשים השיגו הושגו בעקבות מאבקהן, למרות התנגדות הממסד הציוני, תוך הצגת מאבקהן כפוגעים בקולקטיב וכעיסוק בעניינים לא חשובים על חשבון סוגיות בוערות יותר שעומדות על סדר היום⁹.

6 שם, בעמ' 91–126.

7 שם, בעמ' 131–136.

8 ראו למשל: **התאחדות נשים עבריות לשווי זכויות בא"י: פרקים לתולדות תנועת האשה בארץ** (התשט"ו).

9 ראו למשל: סילביה פוגל-ביז'אווי "המאבק על המובן מאליו" נגה 21 (1994); חנה ספרן **לא רוצות להיות נחמדות: המאבק על זכות הבחירה לנשים וראשיתו של הפמיניזם החדש בישראל** (2006); חגי בועז "פרשת המאבק על זכות הבחירה לנשים בתקופת היישוב: הסטטוס קוו ויצירת קטגוריות חברתיות" **תיאוריה וביקורת** 21, 107 (2002); מרגלית שילה "קולות נשיים בדבר שוויון מגדרי וטובת האומה במאבק על זכות הבחירה ביישוב" **חוקה אחת ומשפט אחד לאיש ולאשה: נשים, זכויות ומשפט בתקופת המנדט** 221 (אייל כתבן, מרגלית שילה ורות הלפרין-קדרי עורכים, 2010); דפנה יזרעאלי "תנועת הפועלות בארץ ישראל מראשיתה עד 1927" **קתדרה** 32, 109 (1984); מרגלית שילה "חוות-הפועלות בכנרת, 1911-1917 כפתרון לבעיית הפועלת בעלייה השנייה" **קתדרה** 14, 81 (1980); מרגלית שילה **אתגר המיגדר: נשים בעליות הראשונות** (התשס"ז); אייל כתבן, רות הלפרין-קדרי ותמר טראו-ז'יטניצקי **עורכות הדין הראשונות בארץ ישראל 1930-1948** 12–15 (2009); אייל כתבן ורות הלפרין-קדרי "The Feminist Proposal is Really Ridiculous": המאבק על זכותן של נשים לשמש עורכות דין בישראל" **מחקרי משפט** כה 237 (2009); אייל כתבן "לא עוד 'פטרזויליה לייפוי הסלט': כניסתן של נשים לתפקידי שיפוט ופרקליטות בארץ-ישראל ובמדינת-ישראל" **עיוני משפט** לב 69 (2009); אביבה חלמיש **במירוץ כפול נגד הזמן: מדיניות העלייה הציונית בשנות השלושים** 178–185 (2006); צבי טריגר "מעולם לא הצטרפתי לתנועה לזכויות נשים": גולדה מאיר וראשית תנועת הנשים הארץ ישראלית" **חוקה**

דילמה נוספת שעמדה בפני הפמיניזם הישראלי הייתה שאלת השונות הנשית. זו שימשה נקודת מוצא לדיון במעמדן של נשים (למשל, בדיונים על חוק שיווי זכויות האשה, התשי"א-1951 ועל חוק שירות ביטחון, התש"ט-1949) וכמצדיקה חקיקת הסדרים מפלים ומדירים¹⁰. זכויות סוציאליות שונות שהוענקו לנשים (למשל, חופשת לידה) ניתנו מתוך תפיסה של שונות נשית ולא למען קידום השוויון בין המינים¹¹. זכויות אלה נועדו לאפשר לנשים לממש את תפקידן המסורתי כאימהות וכעקרות בית, ולכל היותר לשלב בין מילוי תפקידן כאימהות ובין עבודה מחוץ לבית, "תוך מתן עדיפות למילוי התפקיד האימהי"¹². רימלט מנתחת את המחיר ששילמו נשים בשני העשורים הראשונים לאחר קום המדינה בשל היעדר רטוריקה של זכויות ושל שוויון, למשל בסוגיית ההפלות¹³. כאשר אומצה רטוריקה של זכויות על ידי פעילות פמיניסטיות כמו מרשה פרידמן, היא הייתה יבוא מן הפמיניזם האמריקני שהדגיש את חירות האישה ולא את השוויון בין המינים¹⁴. רימלט מתארת את זניחת השוויון הפורמלי ואת עליית השוויון המהותי שחלו בפסיקה הישראלית בשנות השבעים והשמונים¹⁵. עם זאת, כניסת השוויון לשיח המשפטי והפמיניסטי לא הפסיקה את השימוש בשוני בין המינים כהצדקה ליצירת הסדרים מפלים או סטראוטיפים, בעיקר בכל הנוגע להפלה, להיריון, ללידה ולתפיסתם כשונות רלוונטיות¹⁶. השלב השלישי בהתפתחות עקרון שוויון בין המינים בישראל יצא לדרך עם חקיקת חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו ועם פרשנות בית המשפט העליון אשר העלתה את עקרון השוויון למעמד חוקתי¹⁷.

שלושת פרקיו האחרונים של הספר עוסקים בשלושה תחומים מוגדרים שבהם שאלת השוויון בין המינים עמדה למבחן הן בחקיקה והן בפסיקה: שוק העבודה (הפרק החמישי), החוק למניעת הטרדה מינית (הפרק השישי) ושילוב נשים בצבא (הפרק השביעי). המשותף לפרקים אלה – כמו גם לכל הספר – הוא גישתה האמביוולנטית של רימלט לכווח של עקרון השוויון לקדם שוויון בין המינים. בין שמדובר בשוויון האריסטוטלי (יחס דומה

אחת ומשפט אחד לאיש ולאשה: נשים, זכויות ומשפט בתקופת המנדט 293, 320–321 (אייל כתבן ואח' עורכים, 2010); אייל כתבן "טיפול שורש: על השפעת החקיקה ותהליך הדה-פמיניזציה של רפואת השיניים בארץ-ישראל" המשפט טז 173 (2011).

10 רימלט, לעיל ה"ש 1, בעמ' 131.

11 שם, בעמ' 137.

12 שם, בעמ' 138.

13 שם, בעמ' 138–142.

14 שם, בעמ' 142.

15 שם, בעמ' 142–148.

16 שם, בעמ' 145.

17 שם, בעמ' 154.

מדינה יהודית, פמיניסטית ודמוקרטית: על שלושה ספרים פמיניסטיים

לדומים ויחס שונה לשונים) ובין שמדובר בשוויון פורמלי שמנסה לקדם תפיסה של עיוורון מגדרי, במציאות הפטריארכלית תמיד אורבת סכנת השימוש לרעה בשוויון דווקא כדי להפלות.

עם זאת, כפי שמציינת רימלט בפרק השישי, שעוסק בהטרדה מינית, גישתו של החוק למניעת הטרדה מינית, התשנ"ח-1998, אשר אוסר הטרדה מינית בלשון ניטרלית מגדרית מטעמים של הגנה על כבוד האדם, עשויה להצביע על חסרונותיה של גישה המוותרת על שוויון לחלוטין¹⁸. היזמה לחקיקת החוק הייתה יזמה פמיניסטית, והבחירה ב"כבוד האדם" כעיקרון המכוון שלו ולא בשוויון הייתה מודעת ומכוונת¹⁹. רימלט סבורה שבשל כך נוסח החוק טשטש, שלא במתכוון, את העובדה שלא מדובר בתופעה שכל אדם סובל ממנה, אלא בתופעה שרוב הסובלות ממנה הן נשים²⁰; זאת ועוד, רימלט סבורה שהשימוש שעשו בתי המשפט, שדנו בתיקי הטרדה מינית בשנים שחלפו מאז חקיקת החוק, במונח "כבוד", העמיד במרכז את השמירה על מוסר ועל טוהר המידות²¹.

מורכבות מושגי הכבוד שהציעה אורית קמיר ככלי להבנת הפגיעה שנשים נפגעות כאשר הן מוטרדות מינית²² לא חללה אל הפסיקה באופן משמעותי; ה"כבוד" שבסעיף 1 לחוק, שמכריז על מטרת החוק, הובן לרוב כ"כבוד" במובן של honor בלבד ("הדרת כבוד" בתאוריה של קמיר), ומכאן ההתמקדות בשמירה על מוסר מיני.

רימלט מסכמת את ספרה בטענה שאם הפמיניזם הישראלי מעוניין להתגבר על סוגי ההפליה בין המינים הרבים שעוד נותרו במשפט הישראלי, צריך יהיה לעמוד חזיתית מול שאלת השוויון: הטיפול עד כה בשוויון היה לא מספק, משום שהוא לא הביא בחשבון באופן מלא את השוני בין המינים, ולכן נותר ברמת השוויון הפורמלי בעיקרו; התחליפים שהוצעו, דוגמת כבוד האדם, השתתפו בבלי משים בהסוואת העובדה שנשים הן הסובלות העיקריות מהיעדר השוויון בין המינים, שכן כבוד האדם הוא מונח ניטרלי מבחינה מגדרית (ואני מניח כאן שגם הרחבתו על ידי קמיר ל"כבוד אדם וחיה" לא עונה על האתגר שמציבה רימלט).

18 שם, בעמ' 224–225.

19 אורית קמיר "איזו מין הטרדה: האם הטרדה מינית היא פגיעה בשוויון או בכבוד האדם?" **משפטים** כט 317 (1998).

20 רימלט, לעיל ה"ש 1, בעמ' 254.

21 שם, בעמ' 224–225.

22 אורית קמיר **זה מטריד אותי** 170–189 (2009). ראו גם אורית קמיר **שאלה של כבוד: ישראליות וכבוד האדם** (2004); אורית קמיר **כבוד אדם וחיה: פמיניזם ישראלי, משפטי וחברתי** (2007). בשני ספרים אלה הציגה קמיר את מובניו השונים של מושג הכבוד והשתמשה בהם כדי להציע פמיניזם ישראלי הנשען על מושג כבוד האדם ומשתמש בו כבסיס הערכי לתפיסתה הפמיניסטית.

ב. על ספרה של סילביה פוגל-ביזאוי, "דמוקרטיה ופמיניזם"

דומה שאין הזדמנות טובה יותר מאשר לדון בספרה החדש של פרופסור סילביה פוגל-ביזאוי במסגרת גיליון המוקדש לקרול גיליגן. ספרה של פוגל-ביזאוי, המלמדת בחוג למדעי ההתנהגות במסלול האקדמי – המכללה למינהל, נפתח במילים: "על פי ההיגיון הפשוט, נראה כי אי אפשר להפריד בין התורה הדמוקרטית-ליברלית לבין רעיון הפמיניזם"²³. הטענה שהפמיניזם הכרחי לדמוקרטיה, שבלי שוויון זכויות לנשים ולגברים, ובלי קולן של נשים וקולם של גברים הדמוקרטיה איננה דמוקרטיה, משותפת לשתי הכותבות²⁴. "על פי אותו היגיון פשוט", כותבת פוגל-ביזאוי, "מהווה הדמוקרטיה הליברלית את הקרקע הפורייה בנחוצה על מנת שהרעיון הפמיניסטי יוכל להתגבש, להתפתח ולהשפיע"²⁵. אלא שמאז כינונה של הדמוקרטיה הליברלית בסוף המאה ה-18 נשללו מנשים הזכות לבחור ולהיבחר, זכות הקניין, הזכות לחירות, לביטחון אישי והזכות להתנגדות לדיכוי²⁶. כך נאלצו נשים לקרוא תיגר על הדמוקרטיה ועל מוסדותיה, שכן אלה היו אחראים לדיכוי ולשליטת זכויות היסוד שלהן²⁷. למעשה, זכויותיהן של נשים במדינות דמוקרטיות הן תוצר של מאבק של נשים, ולא תוצר של הדמוקרטיה הליברלית²⁸. כפי שפוגל-ביזאוי חוזרת ומראה לכל אורך הספר, הישגי המאבק הפמיניסטי לא הביאו לדמוקרטיה מלאה, כלומר לשוויון זכויות מלא לגברים ולנשים. פרט למדינות הסקנדינביות, נשים עדיין סובלות מתתייצוג בקרב קובעי המדיניות. האחוז הממוצע של נשים חברות פרלמנט בכל הפרלמנטים בעולם עמד ב-2005 על 16.2%, ואחוז הנשים המכהנות כשרות בממשלות בכל העולם עמד באותה שנה על 14.3% בלבד²⁹. ספרה של פוגל-ביזאוי סוקר את ההיסטוריה של התנועה הפמיניסטית ואת קריאת התיגר שלה על הפרויקט הדמוקרטי-ליברלי, אשר מתחילתו הסכין עם קיומה של עבדות (בקולוניות של צרפת ובריטניה ובארצות-הברית), עם הדרת עניים ופועלים וגם, כאמור, עם שליטת זכויות נשים. באופן פרדוקסלי, המעמד האזרחי המלא לא היה נחלתם של

23 פוגל-ביזאוי, לעיל ה"ש 2, בעמ' 9.

24 שם, בעמ' 9-12; קרול גיליגן הולדת העונג 18-19 (דריה שועלי מתרגמת, 2006); CAROL GILLIGAN & DAVID A.J. RICHARDS, THE DEEPENING DARKNESS: PATRIARCHY, RESISTANCE, AND DEMOCRACY'S FUTURE 249-263 (2009).

25 פוגל-ביזאוי, לעיל ה"ש 2, בעמ' 9.

26 שם.

27 שם, בעמ' 10.

28 שם.

29 שם.

מדינה יהודית, פמיניסטית ודמוקרטית: על שלושה ספרים פמיניסטיים

אפריקנים-אמריקנים, עניים, פועלים ונשים דווקא במסגרת כללי המשחק הליברליים, "אשר העמידו במרכז הסדר החברתי את חירות האדם ואת השוויון האוניברסלי בין בני האדם"³⁰. התשובה לפרדוקס זה, מזכירה פוגל-ביזאוי, נעוצה בהגדרת "האדם" בליברליזם: "גבר, לבן, חופשי, בעל רכוש"³¹. כיוון שזכויות האדם ניתנו רק למי שהוגדרו כבני אדם, כל מי שלא ענו על הקריטריונים הללו לא זכו בהן, ולכן גם לא יכלו להשתתף בעיצוב הסדר החברתי³². הליברליזם לא רק שלא שחרר את הנשים מכבלי הפטריארכיה, אלא שהוא אף שעתק אותה ואימץ אותה אל חיקו, תוך שהוא מקבל את סדר העולם הפטריארכלי כסדר הטבעי, הראוי והמוסרי, וכזה שמקדם את האינטרסים של הכלל³³.

בספר שני שערים. כותרת השער הראשון היא "הדרך לאזרחות דמוקרטית-ליברלית"³⁴, והוא עוסק במאבק הראשון והבסיסי של התנועה הפמיניסטית – המאבק על אזרחות פוליטית ועל הזכות לבחור ולהיבחר – ובתוצאותיו של מאבק זה³⁵. פוגל-ביזאוי מנתחת את המאבק על זכות הבחירה לנשים במדינות רבות (ארצות-הברית, אנגליה, צרפת, רוסיה, סין, מצרים ועוד) ומצביעה על הדומה ועל השונה בין המדינות. היא מראה, שלמרות הבדלים חשובים בין המאבקים הללו, נשים תפסו את זכות הבחירה כזכות הבסיסית שבה יש לפתוח את המאבק לשוויון זכויות.

הפרק השני עוסק בהתפכחות שלאחר ניצחון המאבק למען זכות הבחירה לנשים ובאכזבה שנגרמה עקב כך שזכות הבחירה לא הביאה עמה זכויות אזרחיות נוספות³⁶. הפרק מספק מידע רב ומרתק על התהליכים שבאו בעקבות המאבק על זכות הבחירה במדינות רבות, בכל רחבי הגלובוס. מהמספר הרב של מדינות לא דמוקרטיות שהעניקו לנשים את זכות הבחירה, ניתן אולי ללמוד על כך שהייתה מידה מסוימת של תמימות באמונה שזכות הבחירה תביא בעקבותיה הכרה בזכויות נוספות.

בפרק זה פוגל-ביזאוי מתארת גם את ראשית צמיחתה של הביקורת מבית על הפמיניזם, ועל יומרתו של הפמיניזם מן הגל הראשון לייצג את כלל הנשים³⁷. מורכבות שאלת הייצוג של נשים, ריבוי האינטרסים הפמיניסטיים והדרכים לקידום שוויון נדונה גם בפרק השלישי, שכותרתו "פמיניזם, דמוקרטיה וזכויות אדם בעידן הגלובלי"³⁸. עבודת נשים, סחר בנשים,

30 שם, בעמ' 31.

31 שם.

32 שם, בעמ' 31–32.

33 שם, בעמ' 32.

34 שם, בעמ' 27.

35 ראו את הפרק הראשון, שם, בעמ' 29–61.

36 שם, בעמ' 63–90.

37 שם, בעמ' 79–84.

38 שם, בעמ' 91–107.

מנהגים ומסורות כמו נישואי ילדות וריבוי נשים ופרגמנטציה של ארגוני הנשים שבאה לידי ביטוי בהיעדר תנועה פמיניסטית גלובלית, מצטרפים לתמונה עגומה למדי בכל הנוגע לקידום שוויון בין המינים, למרות ההישגים המשמעותיים.

בשער השני של הספר, "מנשים בפוליטיקה לפוליטיקה פמיניסטית", נבחנת משמעות כניסתן של נשים למוקדי הכוח הפוליטיים. האם נשים מצליחות להשפיע בזירה הפוליטית? האם נשים שמשתלבות בה מקדמות סדר יום פמיניסטי או מתנכרות לו? ³⁹ לצורך הדיון פוגל-ביזאוי מפרקת את שאלת הייצוג לשניים: החלק האחד עוסק בייצוג תיאורי (כלומר, כמה נשים נמצאות במוקדי הכוח הפוליטיים?) והאחר בייצוג המהותי (כלומר, האם אותן נשים שנמצאות במוקדי הכוח פועלות למען הקבוצה החברתית שממנה הן באות והאם פעילות זו היא חלק מסדר היום הפוליטי שלהן, ולא פעילות אקראית⁴⁰). בחלק זה מראה פוגל-ביזאוי כיצד הייצוג התיאורי הולך וגדל, אם כי באטיות רבה⁴¹. הגידול מתאפשר בזכות העלייה ברמת ההשכלה של נשים, עובדה ש"מקנה להן את הכלים החיוניים כדי 'להתאזרח' בחברתן ולקחת חלק פעיל יותר במעשה הפוליטי"⁴². גם כניסתן של נשים לשוק העבודה שיפרה, אם כי במידה מוגבלת, את מצבן הכלכלי ותרמה לבניית אוטונומיה כלכלית, תוך שהיא מאפשרת להן לצאת מן הספירה הפרטית, ולהיעשות פעילות יותר בספירה הציבורית⁴³. פוגל-ביזאוי טוענת שהגידול הוא אטי, למרות שריון מקומות לנשים מכוח חוק במדינות רבות⁴⁴, משום שמחסומים שונים מונעים בעדן מלהשתלב בעשייה הפוליטית. בין המחסומים הללו היא מונה מחסומים חברתיים-כלכליים, פסיכולוגיים, פוליטיים ותקשורתיים⁴⁵.

הייצוג התיאורי הוא תנאי הכרחי לייצוג המהותי; נוכחותן של נציגות פמיניסטיות במוקדי הכוח הפוליטיים היא התנאי לכך שיקודם סדר יום פמיניסטי⁴⁶. ואולם, כפי שניתן ללמוד מהמקרה של הודו, כאשר הנשים בממשל לא מזדהות עם הפמיניזם, הייצוג המהותי הוא פחות, והן חשות מחויבות בראש ובראשונה למפלגתן, ופחות לאינטרסים של נשים⁴⁷.

- 39 שם, בעמ' 112.
- 40 שם.
- 41 שם, בעמ' 113–135.
- 42 שם, בעמ' 117.
- 43 שם, בעמ' 117–118.
- 44 שם, בעמ' 130–135.
- 45 שם, בעמ' 137–148.
- 46 שם, בעמ' 153.
- 47 שם, בעמ' 154–155.

מדינה יהודית, פמיניסטית ודמוקרטית: על שלושה ספרים פמיניסטיים

גם בארץ יש לנו דוגמה למתח שבין מחויבות למפלגה ובין מחויבות לאינטרסים פמיניסטיים אצל אישה שהגיעה לפסגת המערכת הפוליטית: גולדה מאיר⁴⁸. כמו נזיה רימלט בספרה, גם פוגל-ביזאוי עוברת, לאחר הצגת ההתפתחויות בעולם, לדון במצב בישראל. היא סוקרת את המחקרים הרבים שעסקו במאבקהן של נשים למען שוויון זכויות מתקופת היישוב, דרך הקמת המדינה ועד ימינו אנו. הפרק השישי, העוסק בישראל, כולל נתונים רבים, ובהם מספר חברות הכנסת וחברות הממשלה, וכן ייצוג נשים בפוליטיקה המקומית מאז קום המדינה ועד היום, נתונים בדבר השתתפות נשים לפי מוצא אתני, ועוד⁴⁹. הפרק כולל ניתוח של התמורות שחלו בתנועה הפמיניסטית, הן האקדמית והן הפמיניזם בשטח⁵⁰. בין המחסומים שעומדים בפני נשים בישראל פוגל-ביזאוי מציינת את עליונות הצבא והתפיסה המיליטריסטית, שבמרכזו ניצב החייל הלוחם⁵¹; עליונות התפיסה הפטריארכלית שלפיה מקומן של נשים במשפחה, ותפקיד הגברים הוא לפרנס⁵²; המונופול של הדין הדתי על ענייני נישואים וגירושים⁵³; ועוד. הפרק מתאר גם את קשייהן ומאבקהן של קבוצות נשים פלסטיניות, דרוזיות, מזרחיות, לסביות ודתיות ואת הפרגמנטציה של ארגוני הנשים שגורמת, לדעת פוגל-ביזאוי, לכך שכוחה של התנועה הפמיניסטית בישראל מוגבל⁵⁴. היא מבקרת את בחירתם של ארגוני נשים רבים שלא לשתף פעולה אלה עם אלה, ושלא לפעול בתוך המערכת הפוליטית הממסדית, וסבורה שמדובר באסטרטגיה מוטעית⁵⁵. הפיצול הזה יכול גם הוא להסביר את חולשתן הפוליטית היחסית של נשים ישראליות לעומת עמיתותיהן בעולם. טענתה המרכזית של פוגל-ביזאוי, שזכות הבחירה לנשים והזכות להשתתפות אזרחית-פוליטית מהוות תנאי הכרחי לביטול ההפליה נגדן בתחומים אחרים⁵⁶ מודגמת ומוכחת לאורך הספר הקולח והמעמיק הזה. פוגל-ביזאוי סוקרת ומנתחת מחקרים רבים על מדינות רבות ויוצרת תמונה פנורמית מרתקת של מעמדן של נשים ברחבי העולם, תוך הצבעה על הממדים האוניברסליים של מאבקהן ועל ההבדלים הבין-תרבותיים ובין-מדינתיים. כמו ספרה של רימלט, גם הספר הזה מצליח להיות בו-זמנית גם מעין קורס מצוין למתחילים/ות

48 ראו למשל טריגר, לעיל ה"ש 9.

49 פוגל-ביזאוי, לעיל ה"ש 2, בעמ' 157–204.

50 שם.

51 שם, בעמ' 171.

52 שם.

53 שם, בעמ' 168.

54 שם, בעמ' 197.

55 שם.

56 שם, בעמ' 206.

המעוניינים במבוא אפקטיבי לתולדות המאבק הפמיניסטי, וגם חומר קריאה חשוב ומעשיר למתקדמים, המבקשים סקירה מעמיקה ועדכנית של הסוגיות הללו.

ג. על הקובץ "מגדר בישראל"

הקובץ "מגדר בישראל" יוצא במסגרת סדרת כרכים נושאים של כתב העת "עיונים בתקומת ישראל". הדברים שלהלן לא מתיימרים לתת סקירה מקיפה של הקובץ המרשים והמרתק הזה (המחזיק עשרים ושישה מאמרים בשני כרכים ולמעלה משמונה מאות עמודים), אלא רק לגעת במקצת הסוגיות שנדונות במאמריו.

הקובץ, שכולל מאמרים העוסקים בחברה היהודית בלבד (נעדרות ממנו קבוצות כמו נשים פלסטיניות או מהגרות עבודה), מחולק לשני כרכים: הכרך הראשון כולל מחקרים על שנות היישוב, והשני – על שנות המדינה. נושאי המאמרים מגוונים: מאבקהן של פועלות בתקופת היישוב, שאלות של אימהות, מדיקליזציה של הגוף הנשי ושל האימהות, השתלבות נשים בפרופסיות שונות, ארגוני נשים, המתח בין פמיניזם, ציונות ולאומיות, משפט ומגדר ועוד.

מורכבות חייהן של נשים בתקופת היישוב וגם לאחר קום המדינה עולה מהמחקרים הרבים בספר שוב ושוב: ניכוס הישגי הנשים ומאבקהן לשוויון על ידי התנועה הציונית והשימוש בהם כהוכחה לשוויון⁵⁷; בחירתן של נשים להיאבק לשוויון במסגרת הנרטיב הלאומי (הגברי) השליט (למשל, על הזכות להשתתף בשמירה) והמתח שבין סוג זה של מאבק למאבק למען זכויות אזרחיות-פוליטיות⁵⁸; הגדרה מחדש של האימהות כתפקיד מרכזי במסגרת פרויקט בניין האומה והמדיקליזציה שלה⁵⁹; הקשיים שהוערמו על נשים

57 ראו, למשל, מאיר חזן "מאבקן של נשות קיבוץ עין חרוד על השתתפותן בשמירה" **מגדר בישראל – מחקרים חדשים על מגדר ביישוב ובמדינה** 50 (מרגלית שילה וגדעון כ"ץ עורכים, 2011) (להלן: **מגדר בישראל**).

58 מרגלית שילה וגדעון כ"ץ "מבוא: חברה כמעצבת מגדר, מגדר כמעצב חברה" **מגדר בישראל**, שם, בעמ' 1, 3.

59 דפנה הירש "המדיקליזציה של האימהות: יחסים אתניים וחינוך אימהות מזרחיות לטיפול 'היגיני' בתינוק בתקופת המנדט", שם, בעמ' 106; בת-שבע מרגלית-שטרן "בין 'חוק הטבע' ל'דין התנועה': אימהות ואל-אימהות בחברה הציונית בארץ ישראל (1920-1945)", שם, בעמ' 170.

מדינה יהודית, פמיניסטית ודמוקרטית: על שלושה ספרים פמיניסטיים

שביקשו לעסוק במקצועות כמו רפואה⁶⁰ ועריכת דין⁶¹; התוצאות המפלות של הסדרים משפטיים שנועדו להקל על נשים⁶²; ועוד.

מעניינים במיוחד המאמרים בשער שעוסק בתפקיד התקשורת בהבניית הנשיות הנורמטיבית. עינת לחובר טוענת שעיתונות הנשים משקפת את מעמדן של נשים בחברה הישראלית ההגמונית, ובו־זמן גם מעצבת ומבנה אותה. דמות האישה האידאלית בעיתונות הנשים היא האישה הביתית, בהתאם לדגם המסורתי של נשיות לאומית⁶³. רבקה נריה־בן־שחר חוקרת את מדורי הנשים בעיתונות החרדית ועוקבת אחר התפתחות שיח הצניעות בהם משנות השישים ועד סוף שנות השמונים⁶⁴. היא מראה כיצד שאלת הצניעות הנשית נתפסת כבעלת חשיבות לא רק כלפי החברה החרדית פנימה (כלומר כלפי הגברים החרדים), אלא גם כאמצעי להבחין את החברה החרדית מהחילונית, מ"האחרים"⁶⁵. זאת ועוד, בהתאם לתפיסת הצניעות הנשית כאמצעי לשלוט במיניות האישה ולהשתמש בשליטה זו כדי להתבדל מהחברה החילונית, הצניעות אינה רק עניינה הפרטי של האישה, אלא עניינה של הקהילה כולה⁶⁶.

שני המחקרים, של לחובר ושל נריה־בן־שחר, מדגימים כיצד באמצעות האדרה של התפקידים הנשיים המסורתיים, הן בחברה החילונית והן בחברה החרדית, משעתקים למעשה את נחיתותן החברתית והאזרחית, ומוודאים שהן תישארנה כלואות בספרה הפרטית.

כמו ספריהן של רימלט ושל פוגל־ביזאוי שנסקרו לעיל, האסופה הזו מדגימה היטב את חשיבות שאלת ה"מהיכן אנו באות/ים" כדי להבין את ההווה וכדי לתכנן את העתיד. מאמרי האסופה מראים מדוע הפרספקטיבה המגדרית עדיין נחוצה ומדוע לא ניתן להבין תהליכים היסטוריים רבים אם מתעלמים משאלות של מגדר ומיניות: "הסיפר המגדרי

- 60 צפורה שחור־רובין "ד"ר בת שבע יוניס־גוטמן: אַם־טיפוס לרופאה ציונית בארץ ישראל בשלהי התקופה העות'מאנית", שם, בעמ' 231.
- 61 אייל כתבן "נשים בטוגה של גבר": נתיב השתלבותן של נשים בפרופסיה המשפטית בארץ ישראל ובמדינת ישראל", שם, בעמ' 263.
- 62 ענת הרבסט "זוהי הגנה של המדינה על האישה ועל הילדים": חוק המזונות (הבטחת תשלום), התשל"ב-1972", שם, בעמ' 651; מיכל פרנקל, דפנה הקר ויעל ברוידא "משפחות עובדות במשפט הישראלי: הין נאו־ליברליזם לזכויות אדם", שם, בעמ' 682.
- 63 עינת לחובר "דגמים של נשיות בעיתוני הנשים בישראל בתקופת מלחמת ששת הימים", שם, בעמ' 545.
- 64 רבקה נריה־בן־שחר "והאריכו נא שמלותיכן למען קדושת עמנו וקדושת בנותינו": שיח הצניעות במדורי הנשים בעיתונות החרדית 1960-1989", שם, בעמ' 623.
- 65 שם, בעמ' 590-592.
- 66 שם, בעמ' 595-596.

הישראלית והתובנות העולות ממנו מעידים כי המגדר מעצב הן את החברה והן את ההיסטוריוגרפיה ואת חקר החברה בימינו", כותבים העורכים⁶⁷.

האם שינוי חברתי שיבטל את הסדר הפטריארכלי אפשרי? אין ספק שהכתיבה הפמיניסטית הענפה בשנים האחרונות מבטאת צורך בשינוי כזה, וייתכן שהיא אף תורמת במידת מה לקידומו, בין באמצעות העלאת המודעות, ובין באמצעות הצעת סדר יום ותכנית פעולה ליצירת השינוי. אולם המאבק הפמיניסטי הישראלי ברובו החמיץ את הנחת המוצא המוכחת והמודחקת של השיטה המשפטית הישראלית באשר למקומן של נשים בחברה ובתרבות הישראלית: התפיסה הקניינית של האישה במשפט הישראלי.

סעיף 5 לחוק שיווי זכויות האישה הוא סעיף מרחיק לכת הרבה יותר ממה שהובן על ידי הביקורת הפמיניסטית, משום שהוא לא רק מקבע את נחיתותה של האישה במשפחה מבחינת דיני הנישואים והגירושים; הוא לא מוגבל לשאלת כוח המיקוח בהליך הגירושים; סעיף זה מקבע את תפיסת האישה כמושא לבעלות במשפט הישראלי⁶⁸. הוא הופך את הרעיון שהאישה היא חפץ לבסיס התפיסה של נשים ושל נשיות במשפט הישראלי.

תפיסת האישה כחפץ, ימיה כימי התרבות האנושית. המציאות שבה אנו חיים כיום ותפיסת העולם הפוליטית של רוב המשטרים ושל רוב הדתות בעולם, לרבות בישראל, היא פטריארכלית. כל עוד הפטריארכיה עומדת איתן, קשה לדמיין את החלפת עקרון-העל "האישה היא חפץ" בעיקרון זהה לזה שמכונן את גבר כאזרח וכאדם – "האישה היא אדם". אם יש מכשול משמעותי בפני מימוש מלא של הדמוקרטיה כשיטה פוליטית שוויונית (כלומר, פמיניסטית), הרי נחיתות האישה בשל היותה מושא לבעלות היא כנראה המכשול הזה.

הדמוקרטיה נמצאת היום על פרשת דרכים חשובה: מצד אחד פונדמנטליזם שקורא תיגר עליה ומנסה ליצור התבדלות או אף להילחם בה באופן פעיל; ומן הצד השני, ההכרה מבפנים בפגמיה ובחלקיותה: היותה שיטה שמדירה נשים, מיעוטים אתניים וקבוצות אחרות. בדיוק משום כך הפרספקטיבה המגדרית והמחקר הפמיניסטי נחוצים היום יותר מתמיד.

67 שילה וכ"ץ, לעיל ה"ש 58, בעמ' 16.

68 צבי טריגר "המשפט הישראלי הוא אחד": דיני המשפחה וסחר בנשים בישראל כשני הקצוות של רצף אחד" ספר דליה דורנר 363 (שולמית אלמוג, דורית ביניש ויעד רותם עורכים, 2009).